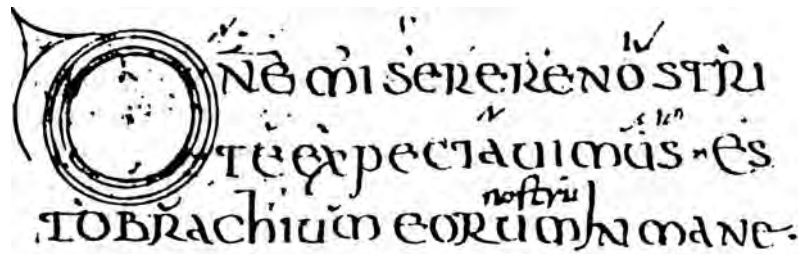

A gregorián ének

„Gregorián ének” alatt tágabb értelemben a hagyományos európai keresztény liturgikus zenét értjük, mely zsidó és görög hagyományokból táplálkozva a keresztény egyházal együtt alakult ki. Eleinte valószínűleg egyszerű, a szöveg nyelvtanát követő formulákból állt, melyeket az adott helyzetnek megfelelően, improvizálva alkalmaztak. A nagyobb ünnepek valószínűleg kezdetől fogva díszesebb énekeket kaptak; egyre több és több művészi megoldás honosodott meg a liturgia gazdagodása és differenciálódása folytán. A reperotár lassan egyre komplexebbé vált, az Egyház pedig egyre növekedett; ezért vált szükségessé a darabok rendszerezése, rögzítése. Így jött létre Európában a zenei írásbeliség.

A legkorábbi zenei írásos emlékek a 9. század első harmadából származnak; a szöveg feletti apró jelekből, *neumákból* állnak, melyek valószínűleg az ékezetekből alakultak ki (Sélestat, Bm Ms 1/1093; 850 előtt):

Az egységesítés szándéka dacára a középkorban számos helyi liturgia volt használatban, de még az azonos liturgiájú helyeken is eltért a repertoár, más szentek tiszteletét részesítették előnyben, ugyanazon dallamoknak eltérő hangnemű és különbözőképpen ornamentált változatait használták. A mediterrán és francia területek dallamvilága hétfokú volt, ezzel szemben az Alpoktól északra-keletre pentaton dialektus érvényesült. A nemumás kottairás is helyi jellemvonásokat mutat. Az írás alapelemei mindenütt a *punctum* (pont) és a *virga* (vessző), és mindenütt megfigyelhetők néhány hangból álló egyszerű csoportok állandósulása (hangpár felfelé: *pes*, hangpár lefelé: *clivis* vagy *flexa*; három hangos csoport felfelé: *scandicus*, lefelé: *climacus*, fel-le: *torculus*, le-fel: *porrectus*, stb.), valamint előfordulnak ma már alig azonosítható jelentésű, valamilyen különös effektusra utaló hangjegy-formák (pl. *oriscus*, *quilisma*, és *liquescens*-jelek).

Vonal nélküli neuma-írások

A 11. század előtről csak ilyen forrásaink vannak. Ez a notáció csak emlékeztetőül szolgált a dallamot nagyjából ismerők számára; az így lejegyzett „kottákat” közvetlenül ma nem lehet leénekelni, viszont a dallamok szövegük, liturgikus funkciójuk és dallamrajzuk alapján későbbi forrásokban azonosíthatók, az azoktól való eltérés pedig már ilyen filológiai munka után már sokszor egyértelműen kirajzolódik. Az alábbiakban néhány példát láthatunk különböző tájakról származó írásokra:

Német neumaírás (Darmstadt, Hessische L&HB Hs. 1946):

Alleluia
Omnia gen
ma ni lufubilate de o inuo ce exultationis

Francia (Párizs, Bn lat. 9448):

geni . . . i uio omis auscultato popu
li praecorari . . . reges charis
et in fule mu ne ra offerunt reges
a ra bum et sa lu do na addu

St. Gallen (St. Gallen StB. 359):

AR . . . omiscere misera
RTribulationes cordis mei dilu
tatae sunt de necessitatibus meis
eripe me . . . da . . . mine
de humilitate rem
meam et labo . . . rem

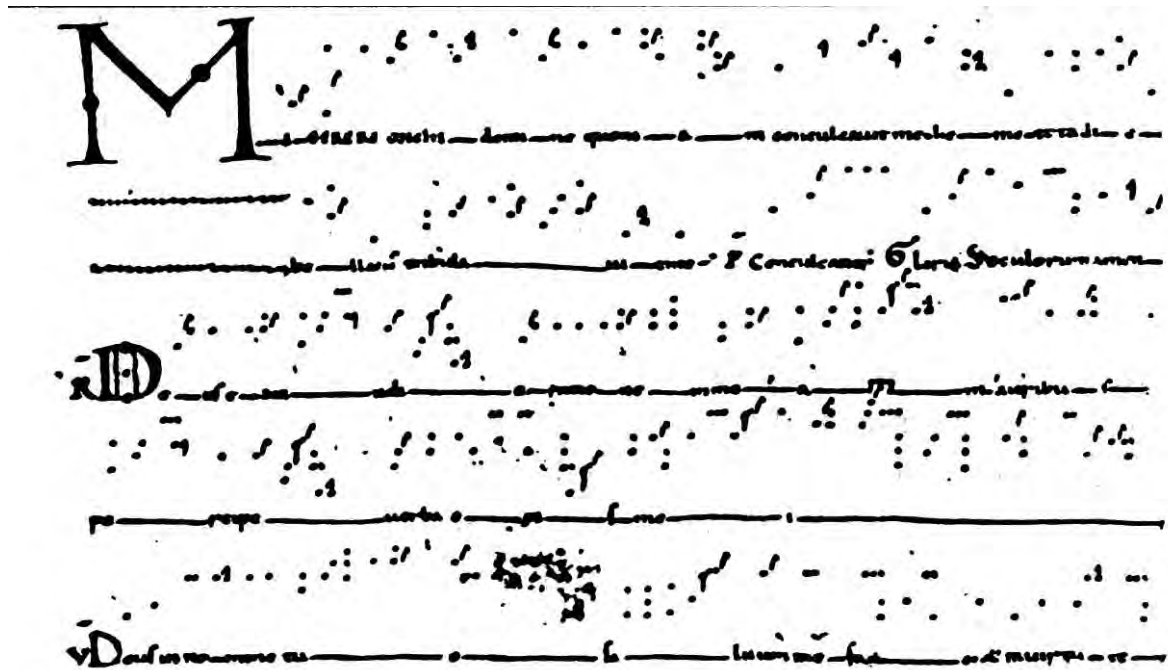
Anglia (Rouen, Bm A27/368):

loria dñi edificavit
et habitavit in laudibus. Lamentum dicitur de iustis
vicio dicitur. Ut rex salomon sollemni pro rege inchoavit
& omnibus. Ille. pro re salomon sollemni pro rege
stende. inchoavit ille a prosperitate
um obanere. a prosperitate

Spanyolország (Toledo, cathedral, 35.7):

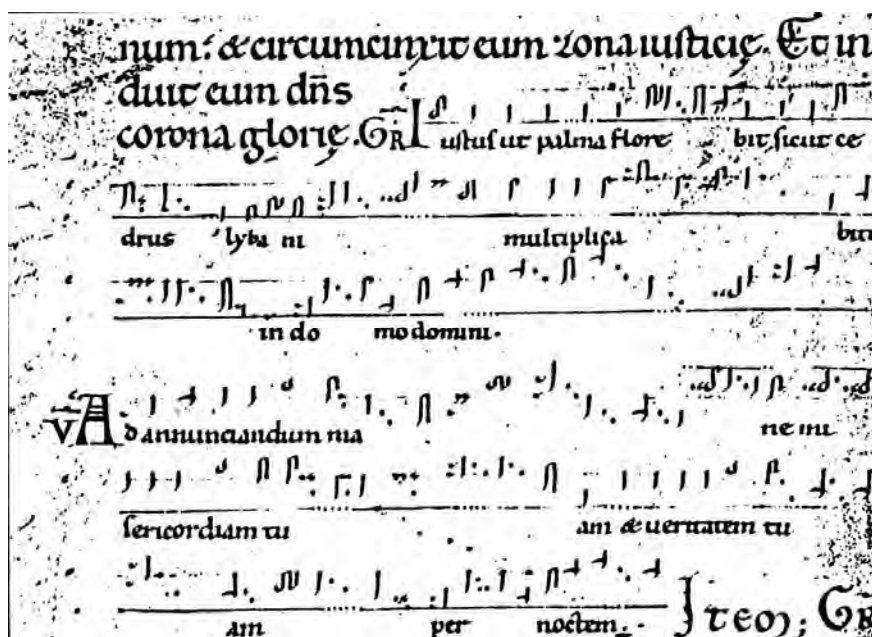
Laudis. Aliter sonantibus inchoavit
aunt. a. inchoavit inchoavit inchoavit
län. ubrauita dominus iudicium aium
inchoavit inchoavit inchoavit inchoavit
Non amebis mulierem illud dicitur inchoavit
län. non amebis non amebis non amebis
aunt dominus dicitur inchoavit inchoavit
bia puacu

A 11. század elején az aquitán (Délfranciaország) írás már gondosan ügyelt a hangmagasságokra; az ének leolvasásához csak a kulcsok hiányoznak (Toulouse, AD, sn):

Neumák vonalrendszeren

A 11. század elején került bevezetésre a vonalrendszer; a hagyomány ezt is (akárcsak a kezet és a hexachord-szolmizációt) Arezzói Guido nevéhez köti. A vonalakat a mai szokásoknak megfelelően minden második hangmagassághoz alkalmazták, a vonalrendszer elején kiírták, hogy melyik vonal melyik hangot rögzíti. Többnyire a c-t és az f-et írták ki (ebből lettek a kulcsok), sőt vonalukat színes tintával (sárga és piros) húzták. Azért ezt a kettőt, mert ezek mellett voltak a tonális orientáció szempontjából legfontosabb tájékozódási pontok, a kisszekudok (London, BM Add. 18031-2):

(Graz, UB Cod 807):

A vonalakra írt neumák szinte mindenütt felismerhetően megőrizték korábbi helyi jellegzetességeiket. Magyarországon is kialakult egy sajátos neumaírás (esztergomi misszale):

A 12. században a középfraancia neumákból kialakult a *kvadrát* (azaz négyzetes fejeket alkalmazó) kottairás, és egy pápai utasítás folytán a 13. századtól kezdve egész Európában elterjedt, kiszorítva a helyi írásmódot.

Az évszázadok során a kódexek funkciója megváltozott. Míg korábban a kis méretű könyvek első sorban a karvezető-betanító számára jelentettek memória-támaszt, addig később egyre inkább szokás lett a kottából való éneklés. Ezért a kottát nagyobb lapokra írták, amit egy állványra kitéve, több énekes is olvashatott egyszerre. A liturgiában megjelenő könyv ezzel a reprezentáció része is lett, ezért egyre díszesebb kivitelben készítették. (Helsinki, F.m. II no. 44, ~1400):

Egy még díszesebb példa az ún. „Mátyás Graduale” (15. sz., OSZK):

Német területen a későközépkorban kialakult az ún. „gótikus” notáció több fajtája (az esztergomi notáció is ebbe a családba tartozik). Közülük a legjellegzetesebbek a hanjegyek alakjáról „patkószöges” notációnak nevezett írások, melyek még a 16. században is használatban voltak (Bergen, UL, Ms 1550,1):

Ugyan a reneszánsz idején, sőt, elvétve még később is írtak gregoriánt, de a kompozíció fő érdeklődési köre a többszólamúság volt. A gregorián ugyan használatban maradt, de 1600 körül, a tridenti zsinat után egy római bizottság leegyszerűsített, újraserkesztett dallamokból adott ki liturgikus könyveket a *Medicea* kiadónál. Ettől kezdve a 19. századig lényegében ez az újraírt repertoár jelentette a gregorián éneket:

18

IN NATIVITATE DOMINI,
Ad Primam Missam in nocte. Introitus.

Dominus dixit ad me:
Filius meus es tu,
ego hodie genui te.

Pfal. Quare fremuerunt gentes: & populi meditati sunt inania? Gloria.

Gra

A 19. század közepén Prosper Guéranger bencés szerzetes újjáalapította a solesmes-i bencés kolostort. Az ottani szerzetesi életet a régi létformához és liturgiához való visszatérés jegyében alakították ki. Ennek részét képezte a Medicea-kiadás előtti repertoár rekonstrukciója és újjáélesztése is. A kolostorban zenetudományi kutatások kezdődtek, összegyűjtötték és elemezték és összehasonlították a dallamok összes elérhető forrásait:

Kyrie 4.
Cunctipotem genitorum.
Clementinum Ademptor.
Rex Virginum amator.

Lib. usualis 1901 p. 144
Gaulin Trop. p. 437. S. G. 378. (p. 365)
✓ Tunes IV. p. 327
Gala p. 56. Tunes b. S. G. II. 368. 11-1170
✓ Valerius 359
✓ B. M. 11. 669. p. 45
✓ Claret Ky. 4.
Vercel 146 f. 124
✓ Remontin 558
Clm. 3919 p. 95
Clitia p. 56 Tunes 156.
Clm. 15720 f. 79

Rex omnium sanctorum.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20

Kyrie e la i san. Chusle e la i san.

Munkájuk nyomán számos kiadvány született, közöttül a leghíresebb és legelterjedtebb az 1900-as évek eleje óta számos kiadást megért *Liber Usualis*, egy kb. 2000 oldalas kiadvány, mely a mise és zsolozsma válogatott zenei anyagát tartalmazza:

A Liber Usualis notációja kvadrát notáció, melyben az egyes díszítő-jellegű hangokat is megjelenítették, és különféle, az előadásra utaló jeleket is elhelyeztek. A nyújtásra utaló felülvonás („episema”) a legkorábbi neumas forrásokból is ismert, de a hangsúly-jelző vesszők (dallamban és szövegben is), a nyújtópont és a különféle tagolójelek és ütemvonalak hierarchikus rendje a solesmesi közreadó hozzátétele:

Punctum	•	Torculus	
Virga	;	Porrectus	
Pes v. podatus		Scandicus	
Clivis v. flexa		Climacus	
Jellemző összetételek:			
Porrectus flexus		Climacus resupinus	
Torculus resupinus		Pes subbipunctis	
Kiegészítő- és díszítőjelek:			
Oriscus	•	Quilisma	•
Liquescens jelek (válogatás)			
Epiphonus		Cephalicus	

Az alábbi példában az inicialé feletti szám a dallam tónusát jelöli. A * az intonáció (azaz az előénekes szólója) végét; *ij* (azaz római 2-es szám) az ismétlést jelöli. A sor elején f-kulcs áll, tehát a dallam c-ről indul. A sorok végén *custos* (= ör) látható, mely jelezzi a következő sor első hangjának magasságát. Mint az utolsó sorban látható, a módosító jel (itt a „h”-ra vonatkozó *b*) nem a hang, hanem a neuma előtt áll (amelyiknek itt épp a 4. hangjara vonatkozik). Az egymás felett álló hangok alulról felfelé olvasandók, mint az a fenti táblázatban is látható.

2.

A Lle-lú- ia. * *ij*. Ψ . Dó-

mi- nus regná- vit, decó- rem ín-

du- it : ín- du- it Dó- minus for- ti-tú- di-

A Liber Usualis kottaképét az 1980 körüli kiadásokban (pl. *Graduale Triplex*) kiegészítették két neuma-sorral is (ezért „triplex”, azaz „háromszoros” graduale a neve):

VIII
MBCKS
C

Ex. 15, 1. 2

Ante-mus Do-mi-no: glo-ri-ó-se e-
nim hó-no-ri-fi-cá-tus est: equum et ascen-
só-rem pró-ié-cit in má-re: adiú-
tor et pró-téctor factus est mi-hi in sa-lú-tem.

A gregorián előadási kérdései

Liturgiába-illesztés vagy koncertszerű előadás? Latin nyelv vagy magyar fordítás? Ha latin, milyen kiejtéssel?

Csak férfiak? csak nők? Gyermekek? Együtt? Mi szóló, mi nagyobb apparátus?

Tempó? Ritmus? Frazeálás, levegők, hangsúlyok? Egyes források kiválasztása vagy solesmes-i szerkesztett kiadás?

Hangképzés? Díszítés? Tovább-improvizálás?

A gregorián egy élő gyakorlat volt mindig is; ma is rugalmasan kell kezelnünk a fenti kérdéseket. Gondoljunk csak arra, hogy születésekor a polifónia sem volt más, mint a gregorián díszített előadásainak egyike.

A 20. században több előadói irányzat kristályosodott ki, talán érdemes számbavenni a fonosabbakat.

— „equalista” iskola: amikor minden egyes hang egyforma hosszú

— ritmizálás: amikor a későbbi műzene ritmikai toposzai jelennek meg az előadásban

— szemiológiai iskola: tudományos alapossággal igyekszik az egyes neumák ritmikai jelentését kibogozni és mereven be akarja tartani a kikövetkeztetett szabályokat.

— „magyar iskola” (Schola Hungarica): a Dobszay László és Szendrey Janka által kialakított előadási stílus, melynek magja a tonális-szerkezeti kapcsolatok igen differenciált kiemelése

— népzenei és keleti analógiák, improvizáció beépítése